

1

~~~~~

(בס"ד, אנטוורפן, ניסן תשע"ח)

~~~~~

מאמרי זה, בא לענות על שאלה זו

מפני גורם הזמן, אני מעביר את רשות הדיבור למדרשי חז"ל - קטעים נבחרים - בנידון דידן, מחד יתרוצו את התמיהה, ומאידך, יפתחו צוהר בפני הקוראים בנושא. ות"ל שעלה בידינו לחדש דבר.

השאלה הנוספת היא: מה הביא את חז"ל לקבוע, שיש הבדל - במסופר בתנ"ך - בין מי שביצע את הריגת הרשעים, אם זה הקב"ה בכבודו ובעצמו, לבין אם היו אלה שלוחיו. הרי כל המעשים שבעולם אל ה' הם מתייחסים, אעפ"י שנעשו ע"י שלוחיו? ולא עוד, אלא חכמינו ז"ל, חיפשו פסוקים כדי להסתמך על קביעותם זו? **התשובה לשאלה זו, היא היסוד שהנחתי במאמרי הקודם.** כי בשעה שהתורה מספרת לנו על הריגתם של רשעים בודדים, אין לנו כל נפקא מינה לכאורה, מי הוא זה שביצע את הענשה אם הקב"ה בכבודו ובעצמו או שלוחיו. אולם בזמן שהתורה מספרת לנו על הריגתם של מיליוני אנשים, אזי מובן הוא כי רק הקב"ה בכבודו ובעצמו יכול לכלות את "מעשה ידיו". היינו, כשחז"ל מדברים על "מעשה ידיו" שנהרגו, הכוונה היא על כמות עצומה של אנשים ולא על מתי מעט. לכן כשאנו מוצאים בתנ"ך על הריגת כמות עצומה של אנשים, כמו 'צבא אשור' בו נהרגו מיליוני אנשי צבא ע"י שלוחו של הקב"ה, תמהים היו חז"ל, כיצד ייתכן דבר זה? ומאי שנא "סיפור" זה מ"סיפור" הריגת מיליוני הבכורות או מחיית דור המבול? והם תירצו והסבירו, כי אה"נ, גם הריגת צבא אשור היה צריך להעשות ע"י הקב"ה בכבודו ובעצמו, אלא שכאן נהג הקב"ה מדה כנגד מדה, וכמוסבר במדרשים דלהלן. כל זה היה לעיני 'בעל ההגדה', לכן האריך להסביר את הפסוק: 'וְעִבְרְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה' - אֲנִי וְלֹא מַלְאָךְ. 'וְהִפֵּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם' - אֲנִי וְלֹא שָׂרָף. 'וְיִבְכְּלוּ אֲלֵקֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים' - אֲנִי וְלֹא הַשְּׁלִיחַ. 'אֲנִי ה' - אֲנִי הוּא וְלֹא אֲחֵר'."

”וכשהוא הולך למלחמה אינו הולך אלא יחידי”

א. מובא במדרש (במ”ר) (נשא יא, ז). וספרי (פ”א, א): ”בא וראה, שלא כמדת הקב”ה, מדת בשר ודם. מלך ב”ו כשהולך למלחמה, הוא הולך באוכלוסין ובלגיונות. וכשהולך לשלום. הולך יחידי. אבל מדת הקב”ה אינו כן, כשהוא הולך לשלום, יוצא באוכלוסין ובלגיונות, שנא’ עושה שלום במרומו’ (איוב כה, ב), וכתוב אחריו (שם) ’היש מספר לגדודיו וכו’ וכו’. **וכשהוא הולך למלחמה, אינו הולך אלא יחידי**, שנא’ (שמות טו, ג) **’ה’ איש מלחמה’** וגו’. בשמו הוא נלחם, ואינו צריך לסיוע. ואומר (ישעיה סג, ג) **’פורח דרכתיו לבדי וגו’**. אתה מוצא, כשפרע הקב”ה **מדור המבול**, לא פרע אלא יחידי שנא’ (בראשית ו, יז) **’הנני מביא את מי המבול’**. וכן מאנשי סדום לא פרע אלא יחידי שנא’ (שם יט, כד) **’וה’ המטיר על סדום’**. וגו’ וכן כשפרע מן המצריים, שנא’ (שמות יב, כט) **’וה’ הכה כל בכור וגו’**. וכן פרע מן האמוריים יחידי. שנא’ (יהושע י, יא) **’וה’ השליך עליהם אבנים גדולות’**. וכן מסנחריב, פרע יחידי שנא’ (מל”ב יט, לה) **’ויצא מלאך ה’ ויך במחנה אשור’**¹ וגו’²

מה בין הריגת מיליוני הבכורות במצרים לבין הריגת מיליוני אנשי צבא סנחריב?

ב. בגמ’ (סנהדרין צד) מובא: **”פרעה שחירף בעצמו, נפרע הקב”ה ממנו בעצמו**. [וברש”י: **”בעצמו** - הוא עצמו, ולא על ידי שליח, לא היה ביזוי כל כך, ולכך הקב”ה כמו כן נפרע ממנו בעצמו, ולא נתבייש כל כך. דאינו דומה מתבייש מן הגדול למתבייש מן הקטן”].³ **סנחריב שחירף על ידי שליח, נפרע הקב”ה ממנו על ידי שליח**. [וברש”י: **”על ידי שליח** - דהיינו בזוי יותר, אף הקב”ה נפרע על ידי שליח ונתבייש יותר”]. פרעה - דכתוב ביה (שמות ה, ב) **’מי ה’ אשר אשמע בקולו’**? נפרע הקב”ה ממנו בעצמו, דכתוב (שם יד, כז) **’וינער ה’ את מצרים בתוך הים’**. וכתוב (חבקוק ג, טו) **’דרכת בים סוסך חומר מים רבים’**. סנחריב - דכתוב (ישעיה יט, כג) **’ביד מלאכך חרפת ה’**”, נפרע הקב”ה ממנו על ידי שליח, דכתוב (מל”ב יט, לה) **’ויצא מלאך ה’ ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וגו’**”⁴.

הבהרת ה’תורת חיים’

ג. בס’ ‘תורת חיים’ (סנהדרין שם) העיר: **”דכתוב וינער ה’ את מצרים - הך קרא בעיקר הפירעון כתיב, שטבעו כולם בתוך הים ולא נשאר עד אחד. לכך מיייתי ליה ולא מיייתי קרא ד’כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים’ דכתוב לעיל מיניה (שמות יא, ד). משום דאז לא מתו רק הבכורים בלבד”**. עיי”ש שהביא תירוצ נוסף.

הבהרה שלי

ד. במדרש ‘במ”ר’ (המובא לעיל באות א) ובספרי זוטא (פ”א נשא) מובא: **”וכן את מוצא, כשפרע מן המצריים, לא פרע מהן אלא יחידי, שנא’ וה’ הכה כל בכור”** (שמות יב, כט). ומה שהביאה הגמ’ בסנהדרין את הפסוק **’וינער ה’ את מצרים’**, הוא משום שהביאה פסוק נוסף **’דרכת בים סוסך’** המהווה כאילו המשך לזה.

1. וראה גם ‘ספרי זוטא’ (פ”א נשא).

2. ב’פירוש מהרז”ו’ (שם) העיר: **”וכן סנחריב פרע יחידי - פי’ במלאך אחד! וכמ”ש (במדרש לעיל ט, כד), שחירף ע”י מלאך ונפרע ע”י מלאך ולא ע”י הקב”ה בעצמו. והנה, אעפ”י שאמר בכל הנ”ל שעשה הקב”ה בעצמו, עכ”ז בהכרח לומר שנעשה ע”י מלאך יחידי**. בסדום - כמפורש, שאמרו המלאכים **’כי משחיתים אנחנו’** (בראשית יט, יג), וכמ”ש ב”ב”ר (נ, ב). מיכאל אמר בשורתו ונסתלק. גבריאל נשתלח להפוך את סדום, ורפאל להציל את לוט. (וכן בפרשה נא, ב שם). **’וה’ המטיר על סדום’** (שם יט, כד) - זה גבריאל. **’מאת ה’ מן השמים’** (שם שם) - זה הקב”ה. ואצל מצרים - מפורש **’ולא יתן המשחית’** (שמות יב, כג). וכמבואר אצלי בפירוש **’על הגדת פסח’**. ואצל אמוריים - שכתוב **’וה’ השליך’** (יהושע י, יא) - הרי מפורש כתוב (שמות כג, כ). **’הנה אנכי שולח מלאך’**, וכמפורש אצל יהושע, שבא אצל המלאך, כמ”ש ב’שמו”ר’ (פ”א לב). **’וראה בחומש תורה שלמה’** (שמות יב) המביא לקט מדרשי חז”ל, ומשם מוכח שלא כ’פירוש מהרז”ו’.

3. המהרש”א (שם) חולק על רש”י. בביאור דברי הגמ’.

4. הנוסח במדרש (במדבר רבה) (נשא ח, ג) ויאבדר”י (נוסחא א פרק כז. עיי”ש)) הובא על הפסוק: **’כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו’** (שמו”א ב, כט): **”כי מכבדי אכבד” - זה פרעה, שנהג כבוד במי שאמר והיה העולם, ויצא בראש פמליא שלו, שנא’ (שמות יד, ט) ופרעה הקריב וגו’**. אמרו לו עבדיו: **’אדונינו! [מנהג שבעולם], כל המלכים אינם יוצאים אלא לאחר פמליא שלהם, אתה מפני מה אתה יוצא בראש פמליא שלך? אמר להם: וכי לפני בשר ודם אני הולך? הריני הולך להקביל פני מ”ה הקב”ה! לפיכך נהג הקב”ה בו כבוד**, ולא נפרע ממנו אלא הוא בעצמו, שנאמר (שה”ש א, ט) **’לסוסתי ברכבי פרעה וגו’**. **’ובוזי יקלו’ - זה סנחריב מלך אשור**, שנא’ (מלכים ב, יט, כג) **’ביד מלאכך חרפת ה’ וגו’** לפיכך הקב”ה נהג בו בזיון, ולא נפרע ממנו אלא ע”י מלאך. שנאמר (שם שם, לה) **’ויצא מלאך ה’ ויך במחנה אשור וגו’**. ועי’ בס’ ‘פרשת דרכים’ (דרוש כג).

מספר המתים במחנה אשור

ה. ב'מכילתא דרבי ישמעאל' (בשלח מסכתא דשירה) מובא: "ויצא מלאך ה' ויד במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף" (מל"ב יט, לה). אמרו, הגדול שבהם היה ממונה על מאה ושמונים וחמשה אלף, והקטון שבהם, אין פחות משני אלפים". עכשיו צאו ועשו חשבון מספר אנשי הצבא שמתו!! ולא נותר מכל המחנה האדיר אלא מתי מספר, וי"א חמשה וסנחריב בתוכם, כמובא במדרשים. ועי' במפרשים (במל"ב ובישעיה שם). ויש שאמרו, שאין מספר להרוגי צבא אשור.

ו. בסנהדרין (צה:): "בא עליהם סנחריב הרשע בארבעים וחמשה אלף איש, בני מלכים יושבים בקרונות של זהב, וכו'. ובשמנים אלף גבורים לבושי שריון קליפה, ובששים אלף אחוזי חרב רצים לפניו, והשאר פרשים. וכן באו על אברהם, וכן עתידין לבוא עם גוג ומגוג. במתניתא תנא: אורך מחנהו ארבע מאות פרסי, רחב צואר סוסיו ארבעים פרסי, סך מחנהו מאתים וששים ריבוא אלפים חסר חד. בעי אביי: חסר חד ריבוא, או חסר חד אלפא, או חסר מאה, או חסר חד? תיקו".

ה'זה"ק' מסביר למה לא שלח הקב"ה מלאך לעשות נקמה במצרים?

ז. ב'זה"ק' (בראשית פ"י ק"ז) מובא: "כל מה שעושה הקב"ה, אינו צריך לעשות אלא בדבור. דכיון דאמר ממקום קדושתו יהא כך, מיד נעשה! בא וראה כח גבורתו של הקב"ה דכתיב (תהלים לג, ו) 'בדבר ה' שמים נעשו'. דאר"י, מאי דכתיב (שמות יב, יב) 'ועברתי בארץ מצרים' – 'אני ולא מלאך' וכו'. אי הכי יקרא סגיאה הוא למצראי, דלא דמי מאן דתפש מלכא למאן דתפש הדיוטא. ועוד, אין לך אומה מזוהמת בכל טומאה כמו המצרים דכתיב בהו (יחזקאל כג, כ) 'אשר בשר חמורים בשרם' וגו' וכו'. וכי לא היה להקב"ה מלאך או שליח לשגר לעשות נקמה במצרים, כמו שעשה באשור שהיה בנו של שם. דכתיב (בראשית י, כב) 'בני שם עילם ואשור', ושם היה כהן גדול ונתברך. שנא' (שם ט, כו) 'ברוך ה' אלקי שם', והיה לשם הגדולה והברכה על אחיו. וכתוב בס' (ישעיה לו, לו) 'ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור'. ועל ידי שליח נעשה, כש"כ המצרים שהם מזוהמים יותר מכל אומה, ואמר 'אני ולא מלאך'? אלא אמר ר"י, מכאן למדנו כח גבורתו של הקב"ה ומעלתו, שהוא גבוה על הכל. אמר הקב"ה, אומה זו של מצרים מזוהמת ומטונפת, ואין ראוי לשגר מלאך ולא שרף דבר קדוש בין רשעים ארורים מטונפים. אלא אני עושה מה שאין יכול לעשות מלאך ולא שרף ולא שליח וכו'. ועל הדרך הזה נאמר 'אני ולא מלאך', אני יכול לעשותו ולא מלאך" וכו'. עיי"ש.

רק הקב"ה בכבודו ובעצמו יתנקם לעתיד לבא במיליוני הרשעים

ח. לאור ההנחה האמורה, כי במקרים שהיה צריך ללכות כמה מיליוני איש, אזי "רק הקב"ה בכבודו ובעצמו יכול לעשות זאת", יובן מה שאמרו חז"ל (ימדרש תנאים לדברים פרק לב וביספרי פ"י האזינו) על העונש העתיד לבא על אומות העולם: "לי נקם ושלם". (דברים לב, לה). אמר הקב"ה, אני עצמי פורע מה! אני מוסר לא בידי מלאך ולא בידי שליח⁵. לא כשם שנא' בפרעה (שמות ג, י) 'ועתה לכה ואשלחך אל פרעה'. ולא כשם שנא' בסיסרא (שופטים ה, כ) 'מן השמים נלחמו'. ולא כשם שנא' בסנחריב (מל"ב יט, לה) 'ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה'". אלא אני בעצמי פורע מהם" וכו'.⁶

5. ובס' 'פרשת דרכים' (דרוש כג. ועיי"ש בדרוש יח) כתב: "אמרין ב'ספרי' וז"ל 'לי נקם ושלם', אמר הקב"ה, אל תהיו סבורים שאפרע מכם ע"י שליח כשם שנפרעתי מפרעה ע"י משה ומסנחריב ע"י מלאך, אבל לעתיד אני נפרע מכם שנאמר 'לי נקם ושלם'. ואמרין במדרש (י"לק"ש' שמות טו, רנ) עה"פ 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות' (מיכה ז, טו) - אראה לבנים מה שלא הראיתי לאבות. במצרים כתיב (שמות טו, יא) 'נורא תהלות עושה פלא', וכאן כתיב 'אראנו נפלאות'. וכו'. והקשה מוהרי"ט בדרשותיו (נ'צפנת פענח' פ"י בא דרוש ב), דהיכי קאמר, דבמצרים כתיב 'עושה פלא', לשון יחיד, והלא כמה פלאי פלאים היו במצרים? ותירץ, דלא חשיב פלא, אלא מה שנעשה ע"י הקב"ה בעצמו, ובמצרים לא נעשה ע"י הקב"ה אלא מכת בכורות, ומש"ה קאמר 'עושה פלא', אבל לעתיד לבא, כל הפעולות שיעשה הקב"ה יהיו ע"י עצמו. וז"ש 'אראנו נפלאות'. ע"כ. נמצינו למדין, דכשהמשפט הוא ע"י הקב"ה, אז הוא כלה ונחרצה, לפי שהוא בא במשפט חזק". עיין שם בכל דבריו. 6. ועוד אמרו: "בשלשה מקומות בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה ולא הניחן. ואלו הן: בדור המבול, וביים ובחורבן ביהמ"ק". ('איכה רבה' - פתיחתא). היינו, במקום שמתים אין ספור "מעשה ידי של הקב"ה" אין מקום לומר שירה, ורק הבורא בכבודו ובעצמו יכול ללכות מספר כזה של בני אדם.